

Särtryck ur

Sett och hört

*– en vänskrift tillägnad Kerstin
Nordenstam på 65-årsdagen*

Redaktion:

Anna Gunnarsdotter Grönberg, Aina Lundqvist, Kerstin Norén,
Barbro Wallgren-Hemlin och Karolina Wirdenäs

Göteborg 2000

Könsneutrala släktskapsord

Neutrala ord med feminint ursprung?

Marika Lagervall

De ord som används för att beteckna olika sorters släktskap kan vara antingen könspecifika eller könsneutrala, d.v.s. de kan beteckna uteslutande manliga eller kvinnliga släktingar eller bådadera. Med hjälp av den senare kategorin kan man också tala om besläktade personer vars kön man inte vet eller vill ange. I svenskan gäller detta ord som t.ex. *syskon*, *kusin* och *syssling*. I en tidigare artikel om släktskapsord i olika europeiska språk (Lagervall 1999) upptäckte jag att just dessa tre ord har en intressant sak gemensamt som jag tänkte titta närmare på här: de är nämligen bildade till ett feminint ord. Detta är anmärkningsvärt eftersom könsneutrala personbeteckningar i svenskan, och de flesta andra västeuropeiska språk, ofta är maskulina ord som har börjat användas som neutrala, t.ex. yrkesbeteckningar som *lärare* eller *riksdagsman*, eller relationsbeteckningar som *vän*. Ord som inte har en maskulin förebild i svenskan är ofta inlånade eller relativt nybildade, t.ex. ord som *polis*, *kamrat* och *kompis* (av *kompanjon*), alla tre med franska förebilder. Däremot är det sällsynt med könsneutrala ord som är bildade till ett feminint ord. Ett undantag kan vara *sjuksköterska* som numera kan användas även om män med samma utbildning, men inte heller detta kan sägas vara riktigt neutralt eftersom ändelsen *-ska* i hög grad förknippas med femininum och finns i en rad andra ord som enbart omfattar kvinnor, t.ex. *sångerska* och *städerska*.

Mot denna bakgrund ter det sig onekligen märkligt att ett flertal av de könsneutrala släktskapsorden har ett ursprung i feminina ord. För att ta reda på om detta är ett vanligt bildningssätt för släktskapsord, och om man kan urskilja någon speciell orsak till att det blivit så, ska jag i det följande gå igenom vilka könsneutrala släktskapsord som finns och hur de är bildade. Jag kommer att utgå från svenska ord, men även att jämföra med norska, danska och isländska, samt i viss mån även med engelska och tyska. Detta är framför allt för att få ett större jäm-

förelsematerial, men även för att de flesta av de undersökta orden har besläktade motsvarigheter i flera av de andra språken.

Syftet är främst att undersöka hur många av de könsneutrala släktskapsorden som är bildade till ett feminint ord och att säga något om vad detta kan bero på, men också att i någon mån kartlägga vilka ord det finns inom detta område i de undersökta språken. De flesta uppgifterna om vilka ord som används är hämtade ur ordböcker (se förteckning), men kommentarer om svenska dialektala ord och om hur vanliga orden är kommer från muntliga källor. Av naturliga skäl behandlar jag svenskan utförligast. Etymologierna är hämtade ur Hellquist (1957) och Falk & Torp (1903, 1906) med viss hjälp av de övriga ordböckerna.

Svenska släktskapsord som semantiskt fält

Släktskapsorden bildar ett ganska stort, men ändå tydligt avgränsat semantiskt fält. De mest centrala orden utgörs av ord för medlemmarna i kärnfamiljen; *far*, *mor*, *son*, *dotter*, *bror* och *syster*; och sedan följer en lång rad ord som gradvis blir mer och mer perifera, t.ex. *kusin*, *faster*, *syssling*, *brorson*, *farfars farfar* och *syskonbarnbarn*. För mer avlägsna släktingar finns ofta ingen enkel term utan man använder sammansättningar som kan bli ganska långa, t.ex. *farfars farfars far*, eller mer allmänna termer som *släkting* eller *förfader*. Det finns också en rad ord för släktingar genom gifte, t.ex. *svärmor*, *svåger*, *måg*, *svägerska* och *styvfar*. De könsneutrala orden är dock ganska få och består dels av mer allmänna termer som *ättling* och nämnda *släkting*, dels av orden *förälder*, *syskon*, *kusin*, *syssling* och *brylling* med mer eller mindre dialektala varianter. Till den första kategorin kan även ordet *ana* (i plural *anor*) räknas, men eftersom detta ord är mycket ovanligt i singular har jag uteslutit det ur denna undersökning. Jag har även uteslutit ordet *förfader* i samma betydelse eftersom detta ord endast kan vara könsneutralt i plural. Uteslutna är också orden *syskonbarn* och *barnbarn* eftersom dessa är sammansatta. Märk också att isländska ord alltid böjs i genus och därför inte är könsneutrala på samma sätt som i de andra språken. Jag räknar dock ord där bara ändelsen skiljer som könsneutrala.

Släkting och ättling

Ordet *släkting* är det mest allmänna av de övergripande orden och kan beteckna alla personer man har blodsband med, hur avlägset det än må vara. Detta ord är bildat till substantivet *släkt*, som i norrönt hade feminint genus (Norrøn ordbok) och i sin tur är lånat från lågtyska *slachte* 'härkomst, släkt, familj'. Det har ytterst ett ursprung i det germanska verbet **slahan* 'slå' (Hellquist) och har då förmodligen bildats till det tillhörande substantivet motsvarande det svenska *slag* med betydelsen 'vara av ett visst slag', 'de som är av ett visst slag'. Ordet finns även i danska och norska. Isländskan använder i stället ordet *ættingi*, som är avlett till *ätt* på samma sätt som *ättling* (se nedan) samt orden *frændi* och *frænka* (jämför de svenska *frände* och *fränka*), som jag dock inte räknar som könsneutrala. I ordböckerna nämns även de sinsemellan besläktade orden *skyldungur* i isländska och *skylding* i norska, men dessa torde numera vara sällsynt förekommande i båda språken.

Ordet *ättling* finns i svenska, norska och danska i betydelsen 'efterkommande, avkomma', och i isländskan i *ættingi* 'släkting'. Det är avlett av substantivet *ätt*, som i fornsvenskan hade feminint genus, och är ursprungligen ett verbalsubstantiv till verbet *äga*. Det betyder alltså egentligen 'den som hör till en (person)' (Falk & Torp). Ordet är ett speciellt nordiskt uttryck och finns inte i engelska och tyska. I betydelsen 'efterkommande' finns det inte heller i isländska, som här i stället använder *afkomandi*. Detta används könsneutralt trots att det har maskulint genus. Liknande uttryck används även i de skandinaviska språken och i danska ska ordet *etterkommer* vara det vanligaste. Båda dessa ordtyper är bildade till verbet *komma* och en preposition.

svenska	släkting	ättling, efterkommande, avkomma
norska	slektning, skylding	ætling, etterkommer, avkom
danska	slægtning	ætling, efterkommer, afkom
isländska	ættingi, skyldungur	afkomandi

Förälder, syskon och kusin

Om vi sedan fortsätter till de mindre generella termerna så har vi i de första generationerna orden *förälder*, *syskon* och *kusin*. Det första ordet, *förälder*, är egentligen bildat till pluralformen *föräldrar* genom påverkan av den tyska singularformen *Elter*, som i sin tur bildats till pluralformen *Eltern* (SAOB). Ordet är bildat till adjektivet *äldre* och hade äldst betydelsen 'de äldre'. Ordet var i fornordiska, norrönt

forellrar, maskulinum plural, men kunde i kollektiv betydelse, norrönt *forellri*, vara neutrum och det hade också betydelsen 'förfäder'. Det finns även i norska, danska och isländska, men i danska endast i pluralformen. I tyskan finns det liknande *Eltern* och än mer likt var det lågtyska *voreldern*. En liknande term har även funnits i engelskan men har där trängts ut av *parent* som lånats in från franskan.

Ordet *syskon* är ett av de ord som jag i min tidigare undersökning upptäckte hade ett ursprung i ett feminint ord. Detta ord är bildat till ordet *syster* med ett avlett adjektiv på *-ig* och ett tillhörighetssuffix *-in* (numera *-on* i svenskan och *-en* i norska och danska) som användes för att beteckna flera personer av olika kön. Ordet *syskon* är alltså bildat med betydelsen 'syster och bror'. Samma suffix finns i det gotiska ordet för 'föräldrar', *fadrein*, och det latinska *consobrinus* 'kusin'. Det finns även i de isländska orden *feðgin* 'far och dotter/döttrar' och *mæðgin* 'mor och son/söner'. Det förstnämnda har dock en gång snarare betytt 'föräldrar', dvs. 'far och mor', liksom det nyss nämnda gotiska ordet *fadrein*. Detta syns fortfarande i sammansättningen *guðfeðgin* 'gudföräldrar'. För att bilda ord som betecknade enbart manliga eller kvinnliga personer använde man andra suffix, t.ex. i de motsvarande isländska *feðgar* 'far och son/söner' och *mæðgur* 'mor och dotter/döttrar'. I tyskan används ordet *Geschwister* för 'syskon' och här är likheten med ordet för 'syster', *Schwester*, ännu mer påfallande än i de nordiska språken. Detta ord är dock inte bildat på riktigt samma sätt som de nordiska orden och saknar bl.a. tillhörighetssuffixet. Ordet omfattade tidigare också bara 'systrar', och betydelsen 'syskon' har utvecklats senare. Engelskan saknar en allmän beteckning av detta slag. Visserligen har man ordet *sibling* '(ett) syskon', men det används enbart i formellare sammanhang och har ingen släktskap med de nordiska orden.

En tydlig parallell till den märkliga bildningen av *syskon* finner man hos ordet *kusin*. Detta ord finns i alla de nordiska språken utom isländska, och dessutom i tyska, engelska och franska. Ursprunget är det latinska ordet *consobrinus* (mask.), *consobrina* (fem.) som blev forkortat till *cosinus* och vidare till *cousin* (m.), *cousine* (f.) i franskan och därifrån exporterat till de övriga språken. Det latinska ordet är på samma sätt som *syskon* bildat till ordet 'syster', latin *soror*, med samma tillhörighetssuffix, men hade äldst i stället betydelsen 'mosters barn', egentligen 'född av två systrar' (Hellquist). Senare har det dock utvidgats i betydelse till att omfatta alla typer av kusiner och det är den betydelsen som har lånats in i de andra språken. Tyskan har lånat in ordet med genusändelser i maskulinum och femininum (*Cousin* resp.

Cousine), medan svenska och engelska bara har en form i båda fallen. Norska och danska har enbart lånat in ordet i femininum. I maskulinum har de ett annat ord, *fetter/fætter*, som också finns i tyskan, *Vetter*, och är inlånat därifrån. Detta ord är bildat till ordet för 'fader', alltså ett maskulint ord, (jämför tyska *Vater* och *Vetter*) och hade äldst betydelsen 'farbror'.

Det finns dock även andra ord för 'kusin' i de nordiska språken som varken har med franska eller tyska att göra. Isländskan har inte lånat in vare sig *kusin* eller *fetter/fætter* utan har flera olika inhemska ord för 'kusin'. Ett är *tvímenning(ur)*, ordagrant 'tvåmanning', som har paralleller i de norska och svenska *tre-* och *fyrmenning* för 'sysling' och 'brylling' (se under *sysling* nedan). Dessa ord är bildade med hjälp av ett räkneord och ett ord som är avlett av ordet *man*, alltså ett maskulint ord. Siffran i ordet hänför sig till generationen och man räknar här syskon som den första. En parallell till detta system kan man finna i engelskans *first*, *second* och *third cousin* för 'kusin', 'sysling' och 'brylling', med den skillnaden är man här räknar kusin-generationen som den första.

Ett annat ord, som också har motsvarigheter i de andra nordiska språken, är *systkinabörn*. Detta ord är sammansatt av orden för 'syskon' och 'barn' och har neutralt genus. Det kan i isländskan bara användas i plural, men finns i singular i alla de andra nordiska språken. Betydelsen tycks växla mellan 'barn till ens syskon, syskonbarn' och 'barn till två syskon, kusiner', i det ena fallet med den vuxnes perspektiv och i det andra med barnets. Gränsen är som synes mycket vag och det är antagligen förklaringen till att ordet betyder 'kusin' i isländska, men 'barn till ens syskon' i svenska. I norska och danska finns båda betydelserna, men den förstnämnda verkar vara den vanligaste i norska och den sistnämnda den vanligaste i danska. På liknande sätt kan man i isländskan även använda orden *systrabörn* och *bræðrabörn* om kusiner som är barn till systrar respektive bröder. Vill man göra det hela ännu tydligare kan man använda t.ex. *systrasynir* 'söner till (två eller flera) systrar, kusiner'. Detta ger en möjlighet att dela in kusiner efter olika släktgrenar som inte finns i något av de andra språken. Det som är mest intressant här är återigen perspektivförskjutningen. I isländskan har nämligen alla dessa ord för 'kusin' plural i båda leden, en möjlighet som saknas i de andra språken. Med första ledet i singular byter betydelsen perspektiv. På så sätt är *systur-synir* (sing.) inte 'ens mosters son/söner, kusin' utan 'ens systers söner' och få då samma betydelse som det svenska *systersöner*.

I isländskan finns ytterligare en möjlighet att beteckna kusiner, om än ganska ovanlig idag, nämligen med orden *systrungur* (m.)/*systrunga* (f.) 'mosters son/ dotter' och *bræðrunga* (m.)/*bræðruna* (f.) 'farbrors son/dotter'. Det förstnämnda är avlett från ordet *syster* och alltså bildat på samma sätt som det latinska *consobrinus* med betydelsen 'mosters barn'. Det andra är på motsvarande sätt avlett av ordet *bror*. En besläktad motsvarighet med liknande betydelse finns i det nynorska, numera ovanliga *systrung* 'mosters son', i plural 'barn till två eller flera systrar'. Lägg märke till att här finns samma perspektivförskjutning mellan singular och plural som i det isländska *systrasynir* (se under *kusin* ovan). Nära besläktade med dessa är också de svenska *sysling* och *brylling*, som dock inte kan beteckna kusiner (se dessa ord nedan).

svenska	förälder	syskon	kusin (manlig)	kusin (kvinnl.)
norska	forelder	søsken	fetter*; søskenbarn	kusine*; søskenbarn
danska	forældre**	søskende**	fætter*; søskende-barn	kusine*; søskende-barn
isländska	foreldri	systkini	tvímenning(ur), systkinabörn m. fl.	

(*ej könsneutralt, ** = finns ej i plural)

Sysling och brylling

Orden *sysling* och *brylling* har, liksom de isländska orden ovan, sitt ursprung i avledningar till orden *syster* och *bror* och har en gång betytt 'kusin', såsom de ännu gör i isländskan. I fornsvenskan hade de betydelserna 'kusin på modernet' respektive 'kusin på fädernet'. Senare har de genomgått olika betydelseförskjutningar till senare generationer, förmodligen i samband med att *kusin* lånades in från franskan. Båda orden kunde under en tid betyda 'tremanning', men *brylling* har sedan förskjutits ytterligare en generation till 'fyrmenning' (SAOB), något som har gett svenskan ett något märkligt system för att beteckna släkt i senare led. Dessa ord är dock inte de enda som används. På de flesta håll i landet kan man även använda de räknande orden *tremanning* och *fyrmenning*, och dessa är dessutom de gängse termerna i bl.a. Värmland och åtminstone delar av Norrland, där orden *sysling* och *brylling* knappast används. De räknande orden är också de vanligast använda i norska och isländska. En inte alltför vågad gissning är att dessa ord varit de vanligaste även i svenskan, men att de trängts ut mer och mer av *sysling* och *brylling*. De är också ganska praktiska som släktskapstermer eftersom de är utbyggbara för hur i princip hur många generationer som helst, t.ex. *sex-* och *sju-männingar* som det

annars inte finns några ord för. För *femmänning* används ibland i svenskan ordet *pyssling* som har fått denna betydelse i analogi med *syssling* och närmast kan ses som en skämtsam bildning till betydelsen 'liten tomte'.

Mer begränsade geografiskt är orden *b-kusin* (Gotland), *nästkusin* (Sydsverige), *tredjedelskusin* (Borås-trakten), *småkusin* (Finland), *kusinbarn* m.fl. för 'syssling'. Alla dessa ord anspelar på ordet *kusin* och dessa bildningar har därför alltså inte funnits i språket längre än ordet *kusin* har gjort. Räknesystemet går igen även här i orden *tredjedelskusin* (i stället för *tremänning*) och i *b-kusin*. Det sistnämnda är, enligt uppgift, den gängse benämningen på Gotland och där ingår den i ett system där *a-kusin* motsvarar 'kusin', *b-kusin* är 'syssling' och *c-kusin* är 'brylling'. Jämför också de engelska *first*, *second* och *third cousin*. Nära räkneprincipen ligger det att använda förleden *näst-* som i *nästkusin*. Tidigare har också sammansättningen *nästsyskonbarn* för 'syssling' funnits, men den har helt gått ur bruk i svenskan (SAOB). Däremot finns den kvar i danskan i ordet *næstsøskendebarn* 'syssling', som är bildat till *næstsøsken*, 'kusin'. Det senare används dock inte längre. I betydelsen 'syssling' finns också *halvfætter/halvkusine* som verkar vara det mest använda. För 'brylling' har danskan ingen allmän term utan man får i stället använda sig av omskrivningar såsom *fætters/kusines barnebarn*. I svenskan finns en liknande bildning i ordet *kusinbarn*, och i ännu högre grad *kusinbarnbarn* i den mån detta används. Ordet *kusinbarn* kan både betyda 'barn till två kusiner, sysslingar' och 'barn till ens kusin' och här finns alltså samma perspektivförskjutning som i ordet *syskonbarn*. Betydelsen 'syssling' torde dock inte vara så vanlig längre.

En snabb jämförelse med engelska och tyska visar att det inte råder några större likheter med de nordiska språken, förutom att ordet *kusin* även förekommer här i ord för 'syssling' och 'brylling'. Principen med räknande ord används i både engelska och tyska, men man utgår från kusin-generationen i stället för från syskon som i de nordiska språken (undantaget gotländskans *a-*, *b-* och *c-kusin*). På så sätt blir 'syssling' *second cousin* i engelskan och *Vetter/Kusine zweiten grades* i tyskan.

svenska	syssling, tremänning, nästkusin m.fl.	brylling, fyrmänning
norska	tremenning	firmenning
danska	—	(fætters/kusines barnebarn)
isländska	þremmenningur	fjórmenningur

Slutdiskussion

Efter denna genomgång står det klart att det finns ganska många släktskapsord i alla de nordiska språken sammantagna, men också att många är bildade på ungefär samma sätt. I tabellen nedan har jag ställt upp de ord jag räknar som könsneutrala efter hur de är bildade. Det som är viktigt är vilket kön det ord har (eller hade) som de är bildade till. Observera att orden är ordnade etymologiskt i första hand och semantiskt i andra hand och att endast könsneutrala ord i singular är medtagna.

	Svenska	Norska	Danska	Isländska
Fem.	släkting ättling syskon syssling kusin, nästkusin, småkusin m.fl.	slektning ætling søsken systrung	slægtning ætling	ættingi systkini systrungur/-a halvfætter/-kusine
Mask.	brylling tremänning fyrmänning	tremenning firmenning		bræðrunga/-a þremmenningur fjórmenningur
Neutrum	syskonbarn kusinbarn	søskenbarn	søskendebarn næstsøskendebarn	
Övriga	etterkommande avkomma förälder pyssling	etterkommer avkom forelder	etterkommer afkom	afkomandi foreldri

Släktskapsorden faller i alla kategorierna ovan, men den största gruppen är ändå den med ord som har feminint ursprung. De neutrala orden är alla bildade till ordet *barn* och de maskulina antingen till ordet *man* med ett räkneord eller till ordet *bror*. Av de feminina orden är flera bildade till ordet *syster* och de övriga till feminina substantiv.

Att andelen ord i den feminina kategorin är så mycket högre kan nog till största delen ändå antas bero på slumpen. Att ord för 'mosters barn' är bildade till ordet *syster* är knappast märkligt, även om dessa ord senare har ändrats i betydelse till *kusin* och *syssling*. Detsamma gäller ju för övrigt även det maskulina ordet *brylling*. När dessa ord ingår i sammansättningar som t.ex. *kusin* har gjort, så är det heller inte konstigt att andelen blir så hög. Det som däremot är lite märkligt är varför begreppet *syskon* har uppkallats efter systern och inte efter brodern. Det isländska ordet för 'mor och son', *mæðgin*, är visserligen uppkallat efter modern, men här står parterna inte i en symmetrisk

relation. Det förefaller naturligt att benämna en föräldra-barn-relation efter föräldern, men inte på samma sätt att göra det med systemen i en syster-bror-relation. Till detta kan också läggas att orden *släkt* och *ätt* är feminina, men det är svårt att säga vad detta egentligen betyder. Kanske var det så att släktskapsrelationer var något där kvinnans roll var viktigare än mannens och att många termer därför förknippades med feminint genus. Detta kan knappast utredas här, men en kittlande tanke är det allt.

Refererad litteratur

- Falk, H. & Torp, A. 1903, 1906. *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog*. Kristiania: H. Aschehoug & Co.
- Hellquist, E. 1957. *Svensk etymologisk ordbok*. Andra tryckningen. Malmö: Gleerups
- Lagervall, M. 1999. Kusun, Vetter eller tvímennning – En etymologisk utflykt bland europeiska släktskapsord. I: *Humanistdag-boken 12* 1999, Göteborgs universitet.
- Norrøn ordbok*. Heggstad, L, Hødnebo, F. & Simensen, E. 1993: Fjärde utgåvan av Gamalnorsk Ordbok. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Svenska Akademiens Ordbok (SAOB)*, Språkdata, Göteborgs universitet. [<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/index.html>].

Övriga ordböcker

- Bokmålsordboka. Definisjons- og rettskrivingsordbok*. 1986. Landrø, M. I. & Wangensteen, B. (red.). Andra upplagan. Bergen-Oslo-Stavanger-Tromsø: Universitetsforlaget AS.
- Íslensk orðabók fyrir skóla og skrifstofur*. 1994. Rítstjóri Árni Böðvarsson. Andra utgåvan. Reykjavík: Mál og menning.
- Nationalencyklopedins Ordbok*. 1995. Språkdata, Göteborgs universitet. Göteborg: Bra böcker.
- Nudansk Ordbog*, 1992. Becker-Christiansen, C. & Widell, P. (red.). Femtonde utgåvan. København: Politikens forlag.
- Nynorskordboka. Definisjons- og rettskrivingsordbok*. 1986. Hovdenak, M. m.fl. (red.). Oslo: Det Norske Samlaget.